

Zpráva ze služební cesty do Německa

Místo: Sächsisches Staatsarchiv, Sasko, SRN

1. - Hauptstaatsarchiv Dresden
2. - Staatsarchiv Leipzig
3. - Bergarchiv Freiberg

Termín cesty: 12. 4. – 16. 4. 2010

Účel cesty: Archivní výzkum k problematice nuceného pracovního nasazení Čechů z Protektorátu Čechy a Morava v Říši
(Uskutečněno v rámci projektu „Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung des Protektorats Böhmen und Mähren in der Zeit der NS-Besatzung“- řeš. dr. Kokošková, dr. Pažout, Mgr. Sedláková)

Účastníci cesty: PhDr. Zdeňka Kokošková, vedoucí 3. oddělení Národního archivu
Mgr. Alena Skipalová, pracovnice 3. oddělení Národního archivu

Zprávu podává: PhDr. Zdeňka Kokošková, Mgr. Alena Skipalová

Datum vyhotovení: 30. 4. 2010

Podpis ředitelky Národního archivu:

Část všeobecná

Cestu do saských archivů jsme zahájily v pondělí 12. dubna 2010 v 7:30 hod. odjezdem od budovy Národního archivu na Chodovci. Služebním automobilem jsme dorazily v 10:00 hod. do Drážďan, k budově Saského státního archivu v ulici Wilhelma Bucka. Navštívily jsme oddělení Ústřední úkoly (Zentrale Aufgaben), dříve Archivní správa pro Sasko, kde jsme se setkaly s pověřenou pracovnící paní M. Harringovou, od níž jsme obdržely kapesné určené na obědy a večeře na dobu pětidenního pobytu v celkové výši 78 Euro, instrukce ohledně ubytování a zpáteční jízdenky na vlak do Lipska a Freibergu (Z. Kokošková). Odtud jsme odjely autem k hotelu Privat ve Forststraße, abychom se ubytovaly. Poté jsme se pěšky vydaly do nedaleké Marienalle, kde má z důvodu rekonstrukce dočasné sídlo Hlavní státní archiv Drážďany, a zahájily jsme archivní výzkum.

Z Drážďan odjela Z. Kokošková ve středu 14. dubna 2010 studovat do Státního archivu v Lipsku a ve čtvrtek 15. dubna 2010 do Hornického archivu ve Freibergu.

Cestu jsme ukončily v pátek 16. dubna 2010 v 17:00 hod. po příjezdu služebního automobilu k budově Národního archivu.

Část odborná

Studium archivních pramenů k problematice nuceného pracovního nasazení Čechů z Protektorátu Čechy a Morava v Říši v období německé okupace jsme uskutečnily v následujících třech saských archivech: 1. - Hauptstaatsarchiv Dresden (Hlavní státní archiv Drážďany), 2. - Staatsarchiv Leipzig (Státní archiv Lipsko), 3. - Bergarchiv Freiberg (Hornický archiv Freiberg). Ve zbývajícím Státním archivu Chemnitz (Staatsarchiv Chemnitz) byl výzkum ukončen již v listopadu minulého roku.

V Hlavním státním archivu Drážďany jsme po příjezdu i přes předchozí mailové ujištění pracovnice oddělení Ústředních úkolů neměly připraveny žádné dokumenty k tématu. Kolegové archivu zmíněnou žádost dodatečně získali a přislíbili na následující den alespoň

složky z několika předem objednaných fondů předložit. Vzhledem k rekonstrukčním pracím v historické budově saského archivu, kde jsou stále uloženy písemnosti podnikových archivů, které byly pro náš výzkum klíčové, bylo i další objednávání spisů velmi složité a předkládání relativně pomalé.

První den jsme se tedy zaměřily na práci s archivními pomůckami, které jsou k dispozici ve studovně Drážďanského archivu v různé kvalitě (od starých stále sloužících kartoték a stručných předávacích seznamů až po moderní pomůcky z minulého desetiletí), ze kterých jsme vybíraly další složky, v nichž jsme očekávaly, že se studované téma bude objevovat. Mnohdy však pod obecnějšími hesly Fremdarbeiter, Zwangsarbeit(er), ale i Protektorat, Tschech-, čeští dělníci zaměstnaní za války v Sasku vůbec nebyli zastoupeni.

Největší rozsah předložených dokumentů pocházel z podnikového archivu firmy Zeiss Ikon AG, Dresden (11722). Většinou se jednalo o personální záležitosti, vstupní listy, mzdové záležitosti, mzdové statistiky z jednotlivých závodů a dílen, záležitosti ohledně dovolených (povolenky, návratky, vypravování zvláštních vlaků). Spisy obsahovaly údaje o zahraničních dělnících z Francie, Polska, Belgie, Holandska, Norska, Litvy. V některých byli uváděni i protektorátní příslušníci. Část materiálu měla všeobecný charakter, zahraniční dělníci nebyli blíže specifikováni, její součástí však byly tarifní, provozní, mzdové, pracovní řády (viz příloha č. 1).

Rovněž ve všech dalších podnikových fondech se dochovaly jednak materiály obecného charakteru (předpisy, oběžníky, výkazy, ale i statistické přehledy o pracovních silách ze zahraničí apod.) a vedle nich personální spisy zaměstnanců (resp. zahraničních dělníků), výplatní karty, ale i samostatně vedené spisy týkající se porušování pracovní smlouvy.

Celodenní návštěva Státního archivu v Lipsku splnila beze zbytku očekávání, protože jsme se před odjezdem z Prahy obrátily přímo na ředitele archivu Dr. Geralda Kolditze, se kterým Národní archiv již v roce 2004 spolupracoval při výstavě k nucenému nasazení v Národním archivu (výstava a seminář Museli pracovat pro Říši). Ve studovně lipského archivu byly připraveny složky týkající se několika obecných předpisů k protektorátním občanům i spisy s konkrétními záležitostmi jednotlivců z podnikových fondů, ale také z Policejního prezidia Lipsko a z Úředního soudu Lipsko (viz příloha č. 2).

Studium v Hornickém archivu ve Freibergu, kde sice byli kolegové nečekanou návštěvou zaskočeni, ale snažili se všestranně vyjít vstříc, bylo rovněž i vzhledem ke krátké

době studia přínosné. Zástupce nepřítomného ředitele Dr. Clemens Heitmann svou pomocí výrazně urychlil hledání v databázi i ve speciálním elektronickém inventáři k problematice nuceného nasazení zahraničních dělníků. V poměrně krátké době pracovníci připravili velké množství objednaného archivního materiálu a vyčlenili prostor pro studium. Díky tomu se podařilo všechny předložené písemnosti pročíst a vytvořit si základní představu o nucené práci českého obyvatelstva z protektorátu v saském hornictví (viz příloha č. 3). Lze sice říci, že ve sféře hornictví a hutnictví byli protektorátní občané rovněž zaměstnáni (např. fondy Bergamt Leipzig, Hütte Halsbrücke), avšak zdaleka ne v takovém počtu, jako jiní zahraniční dělníci a zejména váleční zajatci.

Závěr

K problematice nuceného pracovního nasazení českých občanů z protektorátu byly nalezeny jednak prameny obecného charakteru, dále různé podnikové statistické přehledy, několik soudních spisů týkající se jednotlivých nasazených osob, ale zejména personální spisy mnoha občanů zaměstnaných v příslušných firmách. Ve všech navštívených archivech byly objednány kopie některých studovaných písemností, jež bude možné použít zejména pro připravovanou edici dokumentů.

Všeobecně je možné konstatovat, že vzhledem k množství protektorátních státních příslušníků pracujících za nacistické okupace v saských firmách, a to ve srovnání s Poláky, tzv. Ostarbeitery, případně i s válečnými zajatci, se potřebné písemné prameny v podnikových fondech hledají poměrně náročně a vyskytují se poměrně zřídka. Vstupní informace se sice dařilo lépe a rychleji získávat ve specializovaných inventářích, resp. při práci s databázemi, ale i tak byl problém objevit mezi nečetnými počítačem nabízenými registry vhodné a zajímavé dokumenty pro konkrétní výstupy z projektu.

Příloha – fondy prostudované v Saském státním archivu:

1. Fondy předložené v Hlavním státním archivu Drážďany:

11722 Zeiss Ikon AG, Dresden

Nr. 302 – Vstupní dotazníky zahraničních dělníků (včetně příslušníků PČM), 1942-43

Nr. 303, 304 – Dovolená zahraničních dělníků (cesta domů) – Francouzi, Flámové, Holanďané, příslušníci PČM (jezdili společně zvláštními vlaky, zpravidla nastupovali do práce 14. den, cesty se plánovaly na půl roku dopředu pro všechny zahraniční zaměstnance, počet pracovníků byl určen a definitivně potvrzen 6 týdnů před dovolenou, zároveň bývali určeni tzv. ručitelé za návrat), 1943-44

Nr. 311 – Kniha pracovních neschopností zahraničních dělníků (místo, jméno, číslo, zranění, čas – především Ostarbeitři, Francouzi, též „Tschechen“), 1943-45

Nr. 316 – Finanční vyrovnání se zahraničními dělníky (odjezd domů, útěk, úraz, nemocenská apod.), 1944

Nr. 317 – Srážky ze mzdy zahraničních dělníků za nájem a stravování; podle jednotlivých provozů a táborů, 1943

Nr. 318 – Mzdy jednotlivců (bez určení státní přísl.), 1945

Nr. 335 – Oběžníky a nařízení – obecné předpisy ke zvyšování výkonnosti ve zbrojní a železo-metalurgickém průmyslu, stanovení mzdových skupin, výkonnostní mzdové tabulky, průměrné mzdy dělníků (hranice pro rozlišení věk 21 let) 1942-44

Nr. 336 – Tarifní, provozní, pracovní, mzdové řády pro železo-metalurgický, elektrotechnický průmysl, tarifní tabulky pro konkrétní profese (zahrnutí též zahraniční dělníci), 1934-42

Nr. 337, 338, 339 – Měsíční mzdové statistiky z jednotlivých závodů a dílen (Ica, Ernemann, Zeiss Ikon, Rutewe), hlášení o změnách počtu dělníků (datum příchodu, odchodu, útěku, pobytu v nemocnici) v jednotlivých závodech- rozděleno na muže a ženy podle národností (též příslušníci PČM), 1940-45

Nr. 391, 392, 393 – Zahraniční dělníci – Poláci, Vstupní listy a další personální záležitosti, př. nemocenská, úrazy, mzdy, 1942-45

Nr. 394, 395 – Zahraniční dělníci – Francouzi, Vstupní listy a další personální záležitosti, př. nemocenská, úrazy, dovolená, 1942-43

Nr. 396, 397 – Zahraniční dělníci – Holanďané, Vstupní listy a další personální záležitosti, 1942-44

(Dělníci se dělili při náboru na specialisty, odborníky, vyučené dělníky a pomocné dělníky, plná mzda se platila od 23 let, pak se úměrně snižovala: nejnižší – do 16 let věku – jen pomocný dělník, pracovalo se 56 hodin týdně, platilo se odlučné pro ženaté, příspěvek na ubytování v soukromí nebo na ubytování se stravou v táboře.)

Nr. 398 – Zahraniční dělníci – Norové, Litevci, Vstupní listy a další personální záležitosti, 1944

Nr. 399 – Zahraniční dělníci – Belgičané/Vlámové, Vstupní listy a další personální záležitosti, 1943-44

Nr. 400 – Zahraniční dělníci – nemocenská, přeškolení, odlučné, dovolená – tábor Seidnitz, 1944

11619 Kelle und Hildebrandt GmbH, Niedersiedlitz

(Výběr z části prováděli samotní pracovníci tamního archivu – nesouvisí přímo s tématem)

Nr. 3 – Němečtí pracovníci technické kanceláře, prac. hodiny, platy, statistika, 1936-44

Nr. 25 – Objednávky vojenského materiálu, náhradních dílů (konkrétní seznamy), dodavatelské listy, oznámení o postoupení objednávky dalším podnikům (uváděna též Škoda Plzeň), 1944-45

Nr. 39 – Seznam pracovníků – příslušníků PČM – doba pobytu, bydliště, důvod opuštění tábora (útěk, pobyt v nemocnici, noční směna), seznamy uprchlých protektorátních příslušníků ke dni 3.3.1945, přehled o zbývajících dovolené zahraničních dělníků (bez označení příslušnosti), seznamy dělníků (Němci, příslušníci PČM, Francouzi, Ostarbeitři) k určitému datu, výkazy o provedení práce, přehled profesí, mzdové výkazy, mzdy pro válečné zajatce, 1942-45

Nr. 65 – Pracovníci v letech 1945-48

Nr. 82 – Různé kalkulace o použitých materiálech, dílech, celkové výrobní náklady, dokumentace k výrobě jednotlivých dílů (především nemocničních vagónů) 1941

Nr. 93 – Pracovníci v letech 1914-19, pak ve 30. letech 20. stol. (mezi nimi též několik Němců z ČSR

Nr. 113, 114, 115 – Pracovní a provozní řády firmy Kelle und Hildebrandt, tabulky tarifů pro železo-metalurgický a elektronický průmysl, 1922-39

11605 Aktiengesellschaft Sächsische Werke, Dresden

Nr. 3609 – Pracovníci PČM - porušování pracovní smlouvy, zdravotní záležitosti, rodinná výpomoc, příchody do podniku, korespondence s GVNP (sběrný tábor Ruzyně – navrácení zaměstnanců, kteří již měli z AEL dávno přijít), dále též Ostarbeitři, Dánové, Poláci, 1942-44

Nr. 3612, 3613 – Pracovníci PČM - cesty, příjezdy, přesun do jednotlivých podniků, podnikoví lékaři, pokuty, porušování pracovní smlouvy, instrukce pro ÚP v Praze o podporách pro osoby přikázané do práce – rodinná výpomoc, příspěvek na nájem, na výdaje spojené s onemocněním, na pojištění (dle vl.n. č. 154/1942 Sb.), 1943

11643 Siemens-Suckertwerke AG, Schaltwerk II, Oppach

Nr. 4 – Personální záležitosti zaměstnance - učňovského mistra (B. Ziesler), různá firemní nařízení ke zvyšování výkonnosti firmy, porušování disciplíny zaměstnanci, soupisy zařízení, strojů firmy. Zápisy z porad ředitele závodu Biersdorfa, 1940-44

Nr. 7 – Zahraniční dělníci – přehledy (včetně Čechů), cca 1945

Němečtí pracovníci – povolání k wehrmachtu, 1946

Tresty za neplnění pracovní povinností (zasíláno jako výstražná informace do všech poboček v němčině a v jazyce potrestaného z Belína – Siemensstadtu) pro příslušníky PČM, 1941-42

Podklady pro politická školení, 1943-45

11707 Siemens-Elektrowärme-GmbH, Sörnewitz

Nr. 43 – Oznámení o trestech protektorátních příslušníků, o zacházení s deportovanými a válečnými zajatci, nařízení o zákazu návštěv jiného lékaře bez vědomí táborového lékaře, oběžníky o platech pro polské pracovnice. Ustanovení o zavedení označení osobních průkazů zahraničních dělníků a židů (příslušníci PČM – modré, Poláci – červené, ostatní státy – zelené), 1940-43

Dovolená zahraničních dělníků – nařízení, dovolenky, návratky, nemocenské pojištění pro Holanďany, Belgičany a Francouze, 1940-43

Mzdové a pracovní podmínky pro pracovní síly z východu, platové tabulky, 1942

Organizační záležitosti ubytovacího tábora - vedení registrace zahraničních dělníků, vztahy s policií, gestapem, nemocnicemi, denní hlášení o nepřítomných, útky, opuštění tábora v případě nemoci, těhotenství, otázka dovolených, 1944

Výplatní listy, postup při vyplácení, všeobecná nařízení o placení za práci (především u válečných zajatců), 1942-43

Nr. 101, 102 – Personální spisy mužů a žen, protektorátních příslušníků, 1942-45

- Řazeny abecedně, na složce uvedena státní příslušnost, bydliště, zaměstnání, datum příchodu a odchodu. Ve spisech – pracovní průkazy, propuštěnky, dovolenky, pracovní karty, fotografie, policejní odhlášky z místa trvalého bydliště, příkazovací výměry apod.

Nr. 117 – Mzdové záležitosti a výplatní karty mužů a žen z PČM (abecedně řazené, jména ve většině případů totožná se jmény v Nr. 101,102), 1944-45

13413 Maschinenfabrik Richard Raupach, Görlitz

Nr. 1 – Oběžníky týkající se zahraničních dělníků - navyšování daní ze mzdy a občanské daně, prodlužování platnosti pracovních průkazů, povolení pro zaměstnávání zahraničních dělníků (především Rusů a Poláků), záležitosti slovenských dělníků (pracovní smlouvy, výše mzdy, odvodová povinnost), propustky a dovolenky protektorátních příslušníků, 1939-44
 Statistické výkazy o počtu pracovníků firmy (též Češi, Poláci, Sudetendeutsche), 1938-40

11621 Gebler-Werke AG Radebeul

Nr. 75 – Měsíční zprávy (zahraniční pracovníci ani KG nezmiňováni, jen sumárně), 1944-47

2. Fondy předložené ve Státním archivu Lipsko:

20912 Steingutfabrik Colditz AG

Nr. 65 – Příslušníci PČM – personální záležitosti, pojištění, dovolená, odlučné, 1943
 - Všichni zahraniční dělníci měli příplatek za 1. máj, ženatí měli nárok na cestu domů po půlroce, svobodní po roce (náklady na cestu domů platil ÚP, dosavadní pracovní poměr nezanikal, sociální pojištění u pův. zaměstnavatele zůstávalo, výše se upravovala jen se změnou zařazení v Říši, rodinnou výpomoc platí vysílající ÚP).

20669 Max Jahn, Eisengiesserei, Leipzig

Nr. 107 – zahraniční dělníci - korespondence firmy s ÚP (požadavky na dělníky – Slováci, Francouzi, Italové, Chorvati, Poláci, Ostarbeitři, příslušníci PČM), oběžníky DAF, 1940-45,

20793 Rudolf Sack, Landmaschinenbau, Leipzig

Nr. 132 – Vnitřní pokyny a oběžníky – zahraniční dělníci, 1940-42
 -Např. zacházení s příslušníky PČM jako s Němci v případě porušení pracovní smlouvy, 6.8.1940

20788 Karl Krause, Polygraphischer Maschinenbau, Leipzig

Nr. 258 – Dovolená pro zahraniční dělníky, 1943-44
 Např. DAF zasílá oběžník všem podnikům se zahraničními dělníky, obsahující mj. že 15.10. končí zákaz dovolených (netýká se dělníků suverénních zemí) a že budou opět vypravovány zvláštní vlaky – tzv. Ar. Züge (objednávky pomocí platných formulářů)
 Dále obsahuje zmínku o víkendových vlacích do Prahy (v listopadu– možnost objednání) dále do Bruselu, Paříže apod.

20864 Leipziger Werkzeug- und Gerätefabrik GmbH

Nr. 5 – Pracovní síly z PČM – několik personálních spisů, 1943-45

22073 Polizeipräsidium Leipzig

a) předpisy:

Nr. 3998 – Předpisy týkající se zahraničních dělníků, 1940-42

Např. Pokyny pro soupisy dělníků v táborech, chování dělníků, zacházení s polskými a ruskými dělníky při porušování pracovní smlouvy.

Nr. 3999 – Předpisy týkající se zahraničních dělníků , 1942-44

Mj. porušování pracovní smlouvy příslušníky PČM, 10.4.43, označování uniformovaných nasazených z PČM, 4.8.43

Nr. 4000 – Předpisy týkající se zahraničních dělníků , 1944-45

Např. nařízení o zákazu nočního vycházení pro všechny zahraniční dělníky, 18.9.44

b) soudní spisy:

S Nr. 3676 – Bohuslav Svajgr, nar. 24.1.20 v Praze, obviněn u zemského soudu v Lipsku za řeči proti vůdci (2 roky vězení, 1943

S Nr. 4942 – Jan Sterba, nar. 8.4.21 v Jičíně , obviněn spolu s dalšími za poslech českého a francouzského vysílání z Londýna (2 roky vězení ve Waldheimu), 1944

S Nr. 1033 – česká prostitutka pro zahr. dělníky Věra Hrbková, nar. 11.6.20 v Praze, obviněna za vztah s něm. poddůstojníkem

20124 Amtsgericht Leipzig

Nr. 01278 – František Novák, 14.1.22 Praha – Dělník, který se vzdalil z práce bez povolení a ukradl hodinky bytné (odsouzen na 10 měsíců), 1942

3. Fondy předložené v Hornickém archivu Freiberg:

40051 Bergamt Leipzig

Nr. 292-294 – Požadavky na dodání zahraničních dělníků (Dánové, Italové, Poláci, Ostarbeitři), a válečných zajatců (Rusové, Francouzi), 1942-45

Nr. 1109 – Pracovní řád pro odkryté dobývání hnědého uhlí (též česky), 1940

40048 Bergamt Görlitz

Nr. 927 – Zahraniční dělníci, váleční zajatci – předpisy, poučení o práci v dolech (ne pro PČM), 1943-44

40050 Bergamt Dresden

Nr. 102 – Potřeba pracovních sil obecně, potřeba dodávek elektrického proudu, 1945-46

Nr. 111 – Gräflich Lipesche Steinbruchverwaltung - požadavky na zahraniční pracovní síly (angličtí a slovenští váleční zajatci) 1931-45

Nr. 117 – Tonwerk Weidmannsheim – požadavky na zahraniční pracovní síly (angličtí váleční zajatci), personální záležitosti německých zaměstnanců, 1932-45

40173 Sächsischer Privatblaufarbenwerks-Verein

Nr. 150 – zahraniční dělníci – přehledy (v druhé pol. 30. let se objevují dělníci z ČSR), 1910-44

- Složka obsahuje různé předpisy a nařízení týkající se zahraničních dělníků obecně, občas včetně příslušníků PČM

40133-1 Hütte Halsbrücke

Nr. 1933 – Zahraniční pracovní síly (Francouzi, Belgičané), 1941-43

- Též uvedení příslušníci z PČM – korespondence (nemoc, dovolená, příkaz. výměr, porušení pracovní smlouvy, apod.)

40105-1 Sachsenerz Bergwerk AG

Nr. 1267 – Tresty zahraničních dělníků (např. nekvalitní práce, poškození zařízení, krádeže, 1938-45

40085 Revierausschuss Freiberg

Nr. 373, 374 – Roční a měsíční zprávy (zmiňuje se okrajově pracovní nasazení v podniku, a to jen u Nr. 374, občané PČM v ní nezmíněni), 1938-45

40190-1 Erzgebirgischer Steinkohlen-Aktienverein

Nr. 741 – Obecné předpisy k nasazení pracovních sil, 1943-45